

BALKAN SAVAŞLARI
VE
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN
DOĞUŞU

Yahya Kemal Taştan

ÖTÜKEN

YAHYA KEMAL TAŞTAN; 1976 yılında Reutlingen’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimi İstanbul’da tamamladı. Birkaç üniversite dolaştıktan sonra nihayet, 1998 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında öğretim görevlisi oldu. 2010 yılında *Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri)* adlı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Modernleşme, milliyetçilik, millî tarih yazımı, edebiyat ve kimlik, etnisite, seyahat kültürü gibi alanlarla ilgilenen Yahya Kemal Taştan’ın muhtelif dergilerde yayımlanan makaleleri dışında üçü ortak, beş kitabı ve bir çeviri kitabı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Giriş.....	19
I. BÖLÜM	
Savaş, Toplumsal Seferberlik ve Millî Kin	47
II. BÖLÜM	
Biz Bize Yeteriz: Etnik Dayanışma ve Millî İktisat Projeleri.....	99
III. BÖLÜM	
Millî Bilinç: Biz ve Ötekinin İnşası.....	117
IV. BÖLÜM	
Milliyetçi Tarih Yazımının Doğuşu	137
V. BÖLÜM	
Imperial Vatandan Arta Kalanla Yetinmek: Mahdut Vatan Milliyetçiliği	155
VI. BÖLÜM	
Ontolojik Güvensizlik ve Yeni Vatan Arayışları: Manevî Yurt	169
VII. BÖLÜM	
Gideyim Arayayım Turan Nerede?	177
VIII. BÖLÜM	
Anadolu: Mutedil Turan Yahut Muvakkat Ergenekon	199
Sonuç.....	210
Kaynaklar.....	212
Dizin.....	224

*Evlatları olmanın bütün pâyelerin üzerinde
bir kıymet olduğunu yaşayarak gösteren
babama ve anneme ihtiram-ı tâmm ile...*

ÖNSÖZ

TARİHTE bir uc beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar, Rumeli'nin fethinden kısa süre sonra Avrupa içlerine kadar uzanarak büyük bir imparatorluk kurdular. Âdeta Balkan İmparatorluğu addedilebilecek Osmanlı Devleti'nin siyasî, içtimaî ve iktisadî hayatında önemli yer teşkil eden Balkanlar, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan tevarüs edilen meselelerle birlikte yaklaşık beş asır boyunca devletin bel kemiğini teşkil etti. Devlet teşkilatından askerî yapıya, kültürden gündelik hayata karşılıklı ilişkilerin yaşandığı, Avrupa ile Asya arasında geçiş noktası olan coğrafya, Osmanlı kimliğinde kalıcı etkiler bıraktı.

Milliyetçilikler çağında Balkanlar, Osmanlı Devleti'ni en fazla meşgul eden yerlerden biri oldu. Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan, dillerini ve kimliklerini korumayı başarmış milletlerin, bu yeni ve sarsıcı dalgayla birlikte birer ulusa dönüşmesi kaçınılmazdı. Osmanlılar bunu ancak geciktirebilirdi. Nitekim Tanzimat döneminde *ittihad-ı anâsır* ve *Osmanlılık* gibi politikalarla yeni dünya düzenine karşı mevzilenen devlet, 19. yüzyılın başlarında Yunan, Sırp, Bulgar ve nihayet Arnavut milliyetçilikleriyle yüzleşmek zorunda kaldı. Yükselen dip dalgası karşısında Osmanlı Türkleri arasında da millî bilinç uyanmaya başladı.

Tanzimat döneminde yaratılmak istenen yeni kimliğin başarılı olamaması, siyasî ve içtimaî hadiseler kadar devletin askerî başarısızlıkları ve toprak kayıplarıyla da alakalıdır. 19. yüzyıldan itibaren neredeyse her savaş ile coğrafya yeniden şekillenirken, buna bağ-

lı olarak kimliği yeniden tanımlama ihtiyacı duyulmuştur. Bilhassa 93 Harbi ile başlayan kayıplar silsilesi, imparatorluğun zihin dünyasını şekillendiren modern ideolojiler üzerinde de etkili olmuştur. Söylemlerin, sembollerin ve kimlik tanımlarının sıklıkla yenilenmesi, yeniden yorumlanması Osmanlı Devleti'nin son yarım asırda yaşadığı iç ve dış gelişmelerle birlikte değerlendirilmelidir.

Balkan Savaşları, Türk milliyetçiliği ve Anadolu topraklarında kurulan millî devlet için bir dönüm noktası teşkil eder. Yaşanan kayıplar, imparatorluğun hikmet-i vücûdu olan toprakların yitirilmesi, devlette olduğu kadar halk üzerinde de derin izler bırakmıştır. Osmanlı aydınlarının hemen tamamı, Batıya karşı bir kin, “şîme-i husumet” içindedir. *Millet-i hâkime* diye anılan Müslüman Türklerin tebaası olan Balkan halkları, düvel-i muazzamanın koltuklandırmasıyla imparatorluğa baş kaldırmış ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Kırım, Kafkasya'dan yaşanan göçlere bu defa Balkanlar'da yaşanan acı tecrübeyle birlikte yüz binlerce Müslüman Türk eklenmiştir. Anadolu coğrafyası mütecanis bir çehreye kavuşurken millî devletin tohumları da bu dönemde atılmıştır.

Milliyetçilik hakkındaki nazarî eserlerde savaşın/savaşların merkezî bir yere sahip olmaması şaşkıncıdır. Son çeyrek asırda konuyla alakalı nazarî eserler, milliyetçiliğin ve modern milletlerin ortaya çıkışına yönelik içtimaî, iktisadî ve fikrî ön şartları yaratan tedricî gelişmeleri esas almaktadır. Milliyetçiliği modern bir vakıa olarak değerlendiren bakışın hâkim olduğu bu nazariyelerde sanayileşme, okur-yazarlık, nüfus sayımı ve matbaa kapitalizmi gibi, milleti yarattığı düşünülen ve modernitenin ürünü olan gelişmelere vurgu yapılmaktadır. Savaşlar, bilhassa emperyalizm ve sanayileşmenin sebep olduğu savaşlar neticesinde gelişen milliyetçiliklerin ortaya çıkışı, modernist yaklaşımı savunanlarca neredeyse hiç dillendirilmemektedir. En iyimser yaklaşım dahi milliyetçiliği, siyasî aktörlerin bir ürünü olarak görür. Buna göre kültür ve dilin keşfine yol açan akademik ilgi, vatanperverlik ajitasyonu ve nihayet milliyet fikrinin kitleleşerek devlet kurmak arzusunu ortaya koyması, millî devlete uzanan sürecin esasını teşkil eder. Neticede ortaya çıkan toplumsal

dönüşümler ve orta sınıfın yükselişi, milliyetçiliğin doğuşu için temel şart kabul edilir.

Devletlerin/imparatorlukların çöküşü ve savaş gibi hadiseler, kamuoyunu teyakkuza geçirerek, özel hayata kadar nüfuz eden seferberlik sayesinde milletleşmeyi muktedir bir vâkıa hâline getirir. Var olmak ve bekâ endişesi cepheden sokağa, kahveden hâneye kısacası her alana yayılır. Tepkiler, refleksler, verilen cevaplar çoğunlukla müşterektir. Söz konusu ruhî hadiselerin milliyetçilikle örtüştüğü yerler vardır ve bunlara daha ziyade edebî ürünlerde rastlanılmaktadır. Dikkatlice incelendiğinde bu dönemde dile getirilen düşüncelerin, fikirlerin çoğunun rasyonel olmaktan uzak olduğu ve özünde “milletleşme sürecinin patolojik oluşumu”nu ifade ettikleri görülür. Ne var ki, güçlü hissî yönleriyle milliyetçiliği şekillendiren şey de -rasyonel bir şekilde değerlendirilmediği sürece- aslında bu patolojik oluşumdur. Bunu en açık biçimiyle Balkan milliyetçilikleri ile imparatorluğun savunmacı ve yayılmacı Türk milliyetçiliğinde görmek mümkündür.

Türk milliyetçiliği ve kimliği üzerinde belirleyici olan bu patolojik vâkıanın, siyasî ve içtimâî yapıda müspet ve menfî derin izler bıraktığı bir gerçektir. Dönemin milliyetçi aydınlarının devlet ve toplumun yaşadığı hastalığa karşı bir reçete olarak değerlendirdikleri milliyetçilik, imparatorluğun yıkılmasına sebep olan savaşlarla imtihanının ardından bu defa farklı bir keyfiyet kazanmıştır. İmparatorluktan millî devlete evrilirken çözülmeye rafa kaldırılan meseleler, bir süre sonra tekrar gündeme gelmiştir. Turancılık, Millî Mücadele ile mahkûm edilirken, ondan miras kalan “esir Türkler” söylemi, Türk milliyetçiliğini beslemiş; yedi düvele karşı verilen mücadelenin yerini de Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik harp almıştır. Bu haliyle bir “iç harp ideolojisi”ne dönüşen milliyetçilik, kurucu vasfını yitirmiş; *kuvve*'den *fil*'e çıkmış ve bir daha o mevkiini terk etmemiştir.

Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu başlığı, başta yanıltıcı olarak görülebilir. Oysa söz konusu savaşlar, Osmanlı Devleti'nin ilk topyekûn savaşları addedilebilir. Osmanlı toplumunda yerleşik sınırların ve ikililerin nispeten aşılması; askerler ve sivillerin,

Müslümanlar ve gayrimüslimler, erkekler ve kadınların kısacacı tüm Osmanlı vatandaşlarının siyasî ve içtimaî hayata etkin biçimde dâhil olması, söz konusu savaşlar ile mümkün olmuştur. Bu sebeple Balkan Savaşları, o ana kadar rüşeym hâlinde olan Türk milliyetçiliği fikrinin geliştiği, palazlandığı, entelektüel bir vâkıa olmaktan çıkıp geniş kitlelere yayıldığı bir dönemi ifade eder. Bu geç doğum, beraberinde birçok sancıyı ve sıkıntıyı da getirmiştir. Günümüzde henüz çözülememiş bir yığın meselenin ardında söz konusu sancılar yatmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde varlık bulacak, ete kemiğe bürünecek Türk milliyetçiliği fikrine ait entelektüel birikiminin tenkidî bir gözle yeterince değerlendirilememesi, teşrih masasına yatırılmaması bugünkü meselelerin özünü teşkil etmektedir. Birkaç istisna dışında Türk milliyetçiliği, hâlâ Balkan Savaşları döneminde dile getirilen söylemlerden beslenmektedir. Buradan merhum Erol Güngör ve merhum Durmuş Hocoğlu'na fikir dünyamıza kazandırdıkları yeni soluklar için müteşekkir olduğumu itiraf etmeyi bir vecibe addediyorum.

Türk milliyetçiliği de millet gibi canlı bir uzviyettir. Onu yalnız tarihe mahkûm etmek, tarihî bir hadiseymiş gibi değerlendirmek yanlıştır. Herşeyden önce o, sosyolojik bir hadisedir. Osmanlı münevverleri bunun farkında olarak, milliyetçiliği *ictimaiyat* (sosyoloji) ile izah etmeye, ona rasyonel bir çehre kazandırmaya çalışmışlardır. Ortada imparatorluk bakiyesi, tarihin kaderini değiştiren, asırlarca kadim coğrafyanın her yerinde izlerine rastlanan, bu coğrafyalarda devletler kuran bir millet vardır. Muhtelif dillerle, dinlerle, kültürlerle, alfabelerle ünsiyet kuran bu millet, bugün de söz konusu vasıflarını korumaktadır.

Bugün Türk adı, bu canlı uzviyetin ve sosyolojik hadisenin en belirgin yönünü teşkil etmektedir. 93 Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti, Avrupa'daki ve Kafkaslar'daki topraklarının çoğunu kaybetmiş; milyonlarca Müslüman yurdunu terk ederek Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgası, imparatorluğun etnik dengesini değiştirmiş ve devlet, daha mütecanis bir çehre kazan-

mıştır. Yurdundan sökülen muhacirler, pazar ve teknolojiye daha fazla tecrübeye sahip, iktisadî açıdan daha ileri bölgelerden gelmiş, Anadolu Müslümanlarına nazaran daha iyi tahsil görmüş kimselerdir. Kafkasya, Balkanlar ve Çarlık Rusyası'nın Türkçe konuşan bölgelerinden gelen Müslümanlar, kısa sürede Anadolu halkıyla bütünleşmiş ve imparatorluk bakiyesi Türkiye Cumhuriyeti'ni şekillendirmişlerdir.

Etnik tınıları bir tarafa bırakılırsa Türk ismi, Türkçe konuşan ve Müslüman olan halkların vücuda getirdiği yeni siyasî ve içtimaî varlığı ifade eden canlı bir uzviyet olarak görülmelidir. O hâlde milliyetçiliği bir harp ideolojisi olmaktan kurtararak, sağlam ilmî, aklı usûllerle ve hâlâ yaşayan bu uzviyet olduğu gerçeğiyle değerlendirmek gerekmektedir. Ne var ki bunu yaparken mevcut birikim de göz ardı edilmemeli; milliyetçilik rasyonel bir şekilde ele alınmalıdır.

Milliyetçilik, bir *üst anlatı* biçimidir. Çünkü milliyetçiliğin millet yaratmak ve şekillendirmek gibi bir amacı vardır. Dolayısıyla milliyetçilik yalnız tarihin kuru anlatılarından değil, belki de öncelikle edebî metinlerden öğrenilmelidir. Türk milliyetçiliğinin temel metinleri addedilebilecek eserler günümüz Türkçesine kazandırılırken, kıyıda köşede kalmış edebî ürünlerin etki alanını değerlendiren bir çabanın içine girilmemiştir. Söz konusu metinlerin entelektüel çevreler dışında daha etkili olduğunu düşünüyorum. Roman, hikâye, şiir gibi manzum ve mensur eserlerin sözlü kültürden beslenen, mevlid, menkıbe, mev'ize, destan geleneğine alışık halk üzerinde daha kalıcı izler bıraktığı iddia edilebilir. Elinizdeki eser, Türk milliyetçiliğinin genellikle tali addedilebilecek eserleri nazarıdikkate alınarak hazırlanmıştır. Gazetelerin, dergilerin ve buralarda yayımlanan edebî ürünlerin kaynakçada külliyetli yer tutması, bu düşüncecinin bir tezâhürüdür.

İtiraf etmek gerekir ki, bu satırların yazarı, hemen her gün yeni eserler, izahlar, nazariyeler ile gündemdeki yerini koruyan milliyetçilik hakkında ihtiyatlı ve biraz da ürkek davranmaktadır. Bu sebeple teşvik edici sözleriyle cesaret kazanmamı sağlayan pek çok kimseyi anmam büyük önem arz etmektedir. Bahadır Bumin Özarlan,

İzmir’de olduğu zamanlarda hemen her gün “artık çıkma vakti” diye teşviğini hiç esirgemedi. Bu teşviğini Ankara’ya yerleştikten sonra da sürdürdü. Beklentisine bir nebze olsun cevap verebilmişsem kendimi bahtiyar addedeceğim.

Abdullah Temizkan, Kenan Dođan, Fazıl Özdamar, Hasan Kağan Yayla, Muhammet Şen, Mikail Acıpınar dostluklarıyla her zaman yanımda oldular. Kalem her elime alışımada onları düşünmeden edemediğim Gürol Pehlivan, İlker Külbilge metni okuyarak fikirlerini, tereddütlerini, “dost işi” tenkitlerini cömertçe paylaştılar. Hepsine müteşekkirim.

İzmir’de soluk almamı sağlayan iki kurum... *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*, yeri doldurulamayacak ve Türkiye’deki akademik çevreler dikkate alındığında mensubu olmakla şükrettiğim kurum. Sağladığı huzur verici ortamı tarif etmek imkânsız. Bütün mensuplarını şükranla anıyorum. *Zekerya Dođan Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Derneđi* ise benim için tarif edilemez bir mektep. Bütün mensuplarına; ruhumuzu, dimağımızı besleyen herkese, bilhassa heyecanlarını yüzlerinden okuduğum gençlere çok şey borçluyum.

Ötüken Neşriyat evim. Yıllarca o evin bahçesinde top koşturduktan, acıkınca kapıyı çalıp zihnimi, fikrimi besledikten sonra bir *gurûb vakti* içeri girdim. Evin ve mahallenin haşarı çocuğu artık büyümüştü. Mesuliyetlerimi hatırlatan, evde herkesin bir vazifesi olduğunu gösteren başta Kadir Yılmaz olmak üzere evin bütün sâkinlerine müteşekkirim.

Eşsiz insan, nezâket ve zarâfet âbidesi, talebesi olmakla gurur duyduğum Prof. Dr. Necdet Hayta, ülkü ateşini yüreğinde her daim kor hâlinde canlı tutan Prof. Dr. Mehmet Şahingöz varlıklarını yanımda hissettiğim isimlerdir. Medyûn-ı şükranımı arz etmeye bilmem hangi kelimeler kifâyet edebilir...

İfadeden âciz kaldığım, haklarını asla ödeyemeyeceğim, beni okutmak için her sıkıntıya göğüs geren, gurbetin her türlü mihnetine haşarı evlatları için katlanan babamın ve annemin huzuruna elinizdeki eserle çıkmaktan büyük gurur duyuyorum.

İnsan olmanın bütün düşkünlük ve üstünlükleriyle bu çalışmadaki yanlışların, noksanlıkların şahsıma ait olduğunun idraki içinde, hatadan ve noksandan münezzeh olan yegâne varlığın sonsuz merhametine sığıyorum.

Ve mine't-tevfik...

Yahya Kemal TAŞTAN

İzmir 2017

GİRİŞ

CİHANŞÜMÛL olduğunu iddia eden dinlerin ortak vasıflarından biri *kanonik toprak* anlayışıdır. Bu anlayışı basit bir coğrafi alan olarak tanımlamak yetersizdir. Her şeyden önce o, bir dinin hâkim olduğu yahut geçmişte kendine ait olduğunu iddia ettiği dinî, kültürel ve etnik açıdan kabullenilmiş mekânı ifade eder. Hıristiyan geleneğinde, bilhassa Ortodokslar arasında yaygın olan mefhum, dinî otoritenin muayyen bir coğrafi bölge ile tanımlanması demektir. Buna göre bir bölgede meskûn olan Ortodoks nüfusa bakarak, o bölgenin Ortodokslara ait coğrafya olduğu ön kabulüne dayanan mefhum, bütün Hıristiyanların birliğini vurgulayan “tek ülke, tek piskopos” düstûrünü esas alır. Kanonik toprak mefhumu, Ortodoks otoritelerin “öteki” kiliseler ve dinlerin yanı sıra devlet ve milletle ilişkisini anlamak için de önemlidir.

Tarih boyunca dinlerin, devletlerin ve medeniyetlerin münasebetlerinde belirleyici âmil olan kanonik toprak anlayışı, yalnızca ortodoksluk ile sınırlı değildir. Bir dinin hâkim olduğu toprakların başka dine mensup olanların eline geçmesi, modern zamanlara kadar savaşların öncelikli sebepleri arasında sayılmıştır. Bu hususu en açık biçimiyle Musevîlik’te görmek mümkündür. Nitekim vaat edilmiş toprak/ülke ve onun için savaş ifadelerine Tevrat’ın pek çok yerinde rastlamak mümkündür.¹ Bununla birlikte söz konusu mef-

¹ Ve Rab Abramsa dedi: Memleketinden ve akrabandan yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim (Tekvin, 12: 1-2); O gün Rab Abramsla ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar bu diyarı, Kenîleri ve Kenizzîleri ve Kadmonîleri ve Hittîleri ve Perizzîleri ve Refaları

humun dinî propaganda (*proselytism*) aracı olarak da kullanıldığı ve modern zamanlara kadar savaşları meşrulaştırıcı rolü bulunduğu da anlaşılmalıdır. Orta Çağda Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında meydana gelen Haçlı Savaşlarının temelinde kanonik toprak anlayışı yatmaktadır. Müslümanların hâkim olduğu Filistin ve Kudüs'ün geri alınması için *Pierre L'Ermite* gibi Hıristiyan din adamlarının başlattıkları propagandalarda, kitleleri seferber etmek maksadıyla *Tanrı krallığı* ve kanonik toprak mefhumları siyasî araç olarak kullanılmıştır.² Modern zamanlara kadar insanların zihniyet dünyasını şekillendiren kanonik toprak, yitirilmiş yahut vaat edilmiş toprak anlayışları, cihanşümûl dinlerin kutsal savaş/cihat söylemlerinde başvurdukları temel iddialardan olmuştur.

İslâm literatüründeki *dârü'l-İslâm* ve *dârü'l-harb* mefhumlarını da kanonik toprak ışığında okumak mümkündür. *Dâr* kelimesini “bir müslüman veya gayrimüslim idarecinin hâkimiyeti altındaki ülke” olarak tanımlayan İslâm hukuku, *dâr*'ın hükmünün üstünlüğe, kuvvete ve orada din hükmünün icrasına bağlı olduğunu kabul eder.³ *Dârü'l-İslâm*, İslâmiyet'in hâkim olduğu yerin adıdır ve orada Müslümanların liderinin (imam/halife) sulta ve hükmü geçerlidir. Buna mukabil *dârü'l-harb* ise kâfirlerin liderinin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülkedir. *Dârü'l-İslâm*'ın her tarafı, İslâm devleti-

ve Amorîleri ve Kenânlıları ve Girgaşileri ve Yebusîleri senin zürriyetine verdim (Tekvin, 15: 18-21); Üzerinde yatmakta olduğun diyarı sana ve senin zürriyetine vereceğim ve senin zürriyetin yerin tozu gibi olacak ve garba ve şarka ve şimale ve cenuba yayılacaksın ve yerin bütün kabileleri sende ve zürriyetinde mübarek kılınacaktır (Tekvin, 28: 13-14); Ve Kızıl Denizden Filistinlerin denizine kadar ve çölden ırmağa kadar sana hudut koyacağım; çünkü memleketin ahalisini sizin elinize vereceğim ve onları kendi önünden kovacaksınız (Çıkış, 23: 31); İşte diyarı önünüze koydum; girin ve Rabbin atalarınıza, İbrahime, İshaka ve Yakuba kendilerine ve kendilerinden sonra onların zürriyetine vermek için and ettiği diyarı mülk edinin (Tesniye, 1: 8).

² James T. Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 1997, ss. 110-111.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, Cilt 3, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ty, s. 369; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârü'lislâm, Dârulharb*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 73-74.

nin tam murakabe ve hâkimiyeti altındadır.⁴ Bir ülkenin dârü'l-İslâm olabilmesi için ya ülke halkının İslâm'ı kabulü ya da söz konusu ülkede İslâm hükümlerinin uygulanması gerekmektedir. Kısacası bir ülkenin dârü'l-İslâm hâline gelmesi için aranan yegâne şart, orada İslâm hükümlerinin tatbik edilmesidir.

Kanonik toprak, dinlerin nüfuzlarının yayıldığı belirli bir coğrafi alana kadar uzanır. Çünkü o toprakta derin kökleri ve tarihî meşruiyetleri olan insanlar, hâkim dinin sâkinleri hâlinde yaşamaktadırlar. Bu nazariyenin mantıkî bir sonucu da söz konusu bölgelerin diğer dinlerin yayılma alanları için bir yasak bölge teşkil etmesidir. Aslında bu tür sınır yasakları, coğrafi olmaktan ziyade etnik/dinî sınırları içermektedir. Nerede olursa olsun, eğer bir kişi Polonyalı ise o Katolik; Türk ise Müslüman; Rus ise Ortodoks olarak algılanır. Dolayısıyla kanonik toprağın yerli meskûnları dışında farklı bir etnik kökene mensup olan/olanlar, hâkim etnik grup tarafından bir tehdit olarak görülür.

Kadîm gelenekte toprağa atfedilen kutsiyetin bir diğer kaynağı da siyasî iktidarla özdeşleştirilmesidir. Modern öncesi dönemde kanonik muhtevaya sahip olması dışında toprağı kutsallaştıran bir diğer âmil, hükümdara ait olmasıdır. *Mülk* olarak değerlendirilen ülkeye bağlılığın en önemli kıstası, mahallî aidiyet yahut kültürel kodlardan ziyade hükümdara duyulan sadakattir. *Kutsal Roma, Kutsal Rusya, Kutsal Tirol, Devlet-i Aliyye* gibi sıfatlar, devletin ve ülkenin hükümdarın malı olmasından kaynaklanmaktadır. Bir meşruiyet aracı olan toprak, sultan yahut kralın mülküdür (*patrimonium*) ve o, sahip olduğu topraklarda dinin koruyucusu, adaletin sağlayıcısıdır.

Modern öncesi dönemde toplumlar, küçük çaplı nüfus ve toprak parçaları ile tanımlanmaktadır. Kimliklerin belirleyicisi akrabalık ilişkileri, aşiret, cemaat ya da köy gibi küçük mensubiyet birimleridir. Bir ülkedeki en büyük mensubiyet birimlerini dinî aidiyet ve daha şümüllü olan tebaa oluşturmaktadır. Yaşanan alanın sınırları esnek ve akışkan olduğu gibi, bir topluluğa mensubiyet de dolaylı ve hiyerarşiktir. Modernleşme ile birlikte yaşanan dönüşüm, sadakatle-

⁴ Özel, *a.g.e.*, ss. 80-81.

ri ve kadim mensubiyetleri aşındırırken, mülkü vatana dönüştürerek yeni bir mensubiyet bilinci yaratmayı amaçlamıştır.

Milliyetçilik, muayyen bir toprak üzerinde hâkimiyetin tesisini gâye edinir. Bir başka ifadeyle millî devletin nesnesine dönüşen coğrafi sınırların hâkim devlet tarafından çizilerek vatana dönüştürülmesi ve bu devletin, meşrû kontrol araçlarını tekelinde bulunduran bir yapı olarak ortaya çıkması amaçlanır. Modernleşme ve millî devlet, bir bakıma toplumun merkezî ve meşru idarî organlarında yaşanan otorite boşluğunun, devletin sınırlarını belirginleştirerek yeniden tesis etmek demektir.

İktidarlarını tanrıdan ve gelenekten aldıklarını iddia eden ananevî yöneticilerin nüfuzunun azalması ve eski toplumsal bağların çözülmesiyle yeni sadakat türleri yaratılmış; bu yeni sadakat biçiminin hâkimiyet, halk, vatan gibi mefhumlar etrafında daha geniş kitlelere yayılması amaçlanmıştır. Böylece *kanonik toprak* yahut *patrimonium* vatana dönüşürken, zaman ve mekân açısından tahayyül edilen bir *hayalî cemaat* ortaya çıkmıştır. Benedict Anderson, milletlerin tarihî kategoriler biçiminde inşâ edildiğini ve bu inşâ biçiminin zamana ve mekâna bağlı olarak hayal edilmesi gerektiğini iddia ederken, siyasî olarak kendini üreten ve meşrulaştıran bir hayalî cemaatten söz etmektedir. Millet, muayyen bir coğrafyayı kendine ait kılarak, içerisi ve dışı arasında ayırım yapmaya imkân tanıyan sınırlarla ve bunu pekiştiren sembollerle ortaya çıkar. Millet, “sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka milletlere mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir millet kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal edemez. En mesihçi milliyetçilikler bile... insan ırkının bütün üyelerinin kendi milletlerine katılacağı bir günün rüyasını görmezler.”⁵

Millî devletlerden ve milliyetçilik akımlarından önce, sahip olunsun yahut olunmasın bir grubun özel bir yurtla, tarihî bir mekânla ilişkilendirilmesi, dinî bilinçle beslenerek sürekli canlı tutulmuştur.

⁵ Benedict Anderson, *Hayalî Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 21.

Bir toprak parçasında ikâmet yahut onunla özdeşleşmek, aidiyeti beslemiştir. Başlangıçta bir kutsal mekân olan coğrafya, modern öncesi zamanlarda dinin, modern zamanda ise milliyetçiliğin etkisiyle kimlik belirleyicisine dönüşmüştür. Tarihî hak taleplerinin bulunduğu, bir başka devletin veya dinin hâkimiyetinde kalmış, uzak düşülmüş coğrafya ise milliyetçi duyguları besleyen *ata yurdu* olarak varlığını millî hafızada sürdürmüştür. Söz konusu mekâna sahip olunmasa da milliyetçilik, tarihî hak ve iddiaları besleyerek kitleleri seferber etmiştir. Nitekim Yahudiler bu duruma en canlı örnektir. Kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri topraklardan asırlarca uzakta yaşamış olmalarına rağmen *arz-ı mev'ud* anlayışı, etnik ve millî duyguları canlı tutmuştur.

Bir tarihî mekânın anavatana dönüştürülmesi, “millî arz-ı mev'ud”ların yaratılması, milliyetçiliğin başvurduğu en önemli ideolojik araçlardan biridir. Böylece başlangıçta dinî bir içeriğe sahip olan kanonik toprak, seküler mahiyeti haiz bir din olan milliyetçilik ile yeni anlamlar kazanmış; millî devletlerin coğrafya üzerindeki haklarını meşrulaştırmıştır. Dinin “hudut”ları milliyetçilik çağında etnik veya kültürel unsurlar göz önünde bulundurularak birer “sınır”a dönüşmüştür. Denilebilir ki, “tek ülke, tek din otorite” gibi dinî içerikli kanonik toprak, milliyetçilik çağında yerini “tek ülke, tek dil, tek millet” gibi seküler bir söylemle vatana terk etmiştir. Söz konusu dönüşümü, millî devletlerin doğuşunda yaşanan savaş ve şiddet ışıklarında okumak da mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde milliyetçilik tarihinde Balkanlar müstesnâ bir yere sahiptir.

Tarihten bugüne bakıldığında Balkanlarda tek bir millettten bahsetmek imkânsızdır. Bir halk salatası veya etnolojik müze görünümü arz eden Balkanları, dil ve din bakımından tasnif ederek tanımlamak gerekir. Buna göre Balkan dilleri, beş gruba ayrılmaktadır: Slav dilleri topluluğu (Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Makedonya, Bulgaristan), Latin kökenli Romence ve Ulahça konuşan topluluk (Romanya, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, Dalmaçya), Rumca konuşan topluluk (Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan), Arnavutça konuşan topluluk (Arnavutluk

ve Kosova) ve Türkçe konuşan topluluk (Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya ve Dobruca).⁶

En eski Balkan toplulukları, Hint-Avrupa dilini konuşan Yunanlılar ve İllirya kökenli Arnavutlardır. Romenlerin kökleri, Traklarla münasebettar Dıklara dayanır. Rumen, “Roma vatandaşı” mânasına gelen Latin menşeli Romanus kelimesinden gelir. Bunlar, Romalılaştı ve Latince türeyen bir dili kullanmışlardır. Aralarında dil birliği bulunan fakat din açısından farklılık gösteren Güney Slavları (Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar, Bosna-Hersekli), Balkan coğrafyasında önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Slavların ardından Balkanlara gelen Bulgarlar, çok geçmeden Hıristiyanlaşmış ve kendi dillerini bırakarak Slavca konuşmaya başlamışlardır. 14. yüzyılda Balkanlara yerleşen Osmanlılar, Türk-İslâm kültür ve medeniyetini bu coğrafyada yaymışlardır. 1492’de İspanya’dan sürülen Yahudi topluluklarının bir bölümü ve Avrupa’nın en kalabalık Çingene topluluğu da Balkanlarda yaşamaktadır.⁷ Bunların dışında çok sayıda etnik grup, karmaşık bir şekilde Balkan coğrafyasının muhtelif bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedir. Her ne kadar bugün Balkanlar’daki her ülke “tek dil, tek din ve tek kültür”e sahip olduğunu iddia ediyorsa da bunların hepsinde çeşitli dil, din farklılıkları ve bunların sebep olduğu gerginlikler bulunmaktadır.

Balkanlar, din yönünden de oldukça karmaşık bir manzaraya sahiptir. Ortodokslar, Müslümanlar, Katolikler ve Museviler bu halitanın başlıca unsurlarıdır. Din, Balkanlarda milliyetçi hareketlerin uyanmasında önemli bir âmidir. Balkan halklarının etnik kimliklerini korumaları, Osmanlıların farklı din ve mezhepten insanlara birarada yaşama imkânı tanıyan millet sistemiyle mümkün olmuştur. Bu sistem sayesinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, dışa kapalı

⁶ Kemal H. Karpat, “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 27.

⁷ Ferdinand Sghevell, *A History of the Balkans: From the Earliest Times to the Present Day*, New York: Dorset Press, 1991, s. 37; Georges Castellan, *Balkanların Tarihi* (çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, ss. 19-24; Yahya Kemal Taştan, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, *Balkanlar El Kitabı I* (der. Osman Karatay-B. Atsız Gökdağ), Çorum/Ankara: KaraM & Vadi, 2006, s. 416.

dinî ve etnik gruplar halitası teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlardaki varlığını sürdürebilmiştir. Ne var ki imparatorluğun bu yapısı, bir bakıma dinî ve etnik gruplar arasındaki münasebetleri de sınırlandırmış, birbirlerine karışmalarını önlemiş ve modern dönemde “cemaat milliyetçiliği” addedilebilecek bir oluşuma da zemin hazırlamıştır. Mikro milliyetçilik mefhumu ile de tanımlanabilecek Balkan milliyetçilikleri, aslında millettten aşağı olduğu düşünülen, Osmanlılarda dinî muhtevaya sahip millet sistemi nazarıdikkate alınırca, cemaat vasfını haiz birimlerin milliyetçiliğe soyunmasını ifade etmektedir. Bu bakımdan kabile milliyetçiliği özelliği daha ağır basan Balkan milletleri, 19. yüzyılda Slav halkları için kullanılan tarihsiz halklar (*nonhistoric peoples*) mefhumuyla da tarif edilebilecek, rüştünü ispatlayamamış milliyetçiliklerin aşırı özelliklerine sahiptir. Nitekim Batı Avrupa’nın icadı olan *Balkanlaşma* tabiri de bu aşırılığın ve gayri-medenîliğin bir yansımasıdır.

Balkan milliyetçiliklerinin “cemaat milliyetçiliği” addedilebilecek yapısı, millet sistemi sayesinde muhafaza edilen dinî ve etnik vasıfların, yan yana fakat birbirine karışmaksızın yaşaması neticesinde vücut bulmuştur. Bu güçlü popüler cemaatçilik, Osmanlı İmparatorluğu’ndan tevarüs edilmiştir. Osmanlı’nın uyguladığı cemaatçilik, dinî toplulukların siyasete karışmasını önleyen ve sâkin bir hayat sürmelerini arzulayan hâmilik esasına dayanmaktadır. Ne var ki cemaatçi yapıların müşterek özelliklerinden olan etnik bilinç de halk arasında dinî bağları en önemli fark olarak gören Osmanlı idaresi sırasında gelişmiştir.⁸ Böylece dârü’l-İslâm beldesinde Hıristiyan kimliği güçlü bir şekilde korunabilmiş ve bu kimlik, 19. yüzyılda ortaya çıkan popüler milliyetçiliklerin membaı olmuştur. Bu vâkıa, Balkan devletlerinin bugün de dinî-etnik milliyetçilikten beslenmelerinin altında yatan tarihî gerçektir.

Gecikmiş bir milliyetçilik türü olan Balkan milliyetçilikleri din, ırk ve kültür vurgularıyla radikal görünüm kazanmış anakronik

⁸ Kemal H. Karpat, “The Balkan National States and Nationalism: Image and Reality”, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden: Brill, 2002, ss. 438-441.

milliyetçilik türünün en iyi örneklerindedir. Devletsiz halkların devlet kurmalarıyla bir arada gelişen anakronik milliyetçilik türü, aşırı ve gayri-medenî özelliklere sahiptir. Anakronikliğinin asıl sebebi, modernleşme vetiresini tamamlayamaması; millî iktisada, sanayiye, sermayedârlara ve dahası bunları teşkilatlandırarak bir devlete sahip olamamasından ileri gelmektedir. Her ne kadar Balkan millî devletlerinin teşekkülünde zengin bir tüccar ve Batı'da eğitim görmüş aydın zümresinin varlığından bahsediliyorsa da asıl rolün; Avrupalı güçlere, Müslümanları Balkan topraklarından arındırmaya azmetmiş, tedhiş ve kıtali meslek edinmiş çetelere ait olduğu yadsınamaz. Balkan milliyetçilikleri, bu vasıflarını Osmanlı hâkimiyeti sonrasında da devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki nüfuzunun sarıldığı 19. yüzyılda Makedonya; Bulgar, Sırp ve Yunan milliyetçilikleri arasında ihtilafli bir saha olmuştur. Balkan Savaşlarından sonra da 1913, 1915-18 ve 1941-44 yılları arasında komitacılar ve Balkan ülkelerinin düzenli güçleri arasında tarihî hak iddialarından kaynaklanan mücadeleler yaşanmıştır.⁹

Millî devletler çağında kanonik toprak mefhumunun, milliyetçi akımları besleyen yeni bir çehre ile ortaya çıktığı görülmektedir. Milliyetçilik fikri, millet olmanın en temel şartlarından biri olarak sınırları iyi tanımlanmış ülkelere/topraklara sahip olmayı temel iddia olarak kabul etmiştir. Buna göre halk ile toprak birbirine ait olmalıdır.¹⁰ Millet, nihâî olarak halkın tarih boyunca kendine ait olduğuna inandığı yahut hissettiği, millî hafızasını, kaderini ve benliğini özdeşleştirdiği, bir bakıma beşiği niteliğindeki toprakta teşekkül edecek siyasî teşekküldür. Bu toprağın ehemmiyeti, millet teşekkülünü sağlayacak bir hafıza mekânı olmasından ileri gelmektedir. Milliyetçilik düşüncesinin en mühim tezi olan süreklilik fikri, coğrafyada ve müşterek hafızada kök salmıştır. Millet, hem kendi içinde hem de kendi dışındadır: “Manevîdir, ama zaman içindedir; tarihîdir, ama coğrafya içindedir; ideolojiktir, ama bedenle alakalıdır; belir-

⁹ Hugh Seton-Watson, “Unsatisfied Nationalisms”, *Journal of Contemporary History*, VI/1 (1971), s. 9.

¹⁰ Anthony D. Smith, *National Identity*, London: Penguin Books, 1991, s. 9.

sizdir, ama sınırları vardır; evrenseldir, ama özel içindedir; ebedîdir, ama kronoloji içindedir.”¹¹ Böylece hafıza mekânı olmasının ötesinde vatanın hafızayı da mekânlaştırdığı görülmektedir. Zira vatan; milletin atalarını, kahramanlarını, ulularını, kutsallarını bağrında taşır. Vatani biricik ve kutsal kılan da bunlardır. “Derin ve derunî anlamlarına ve sırrına sahip olanlar yani milletin öz-bilinçli evlatlarınca kavranabilecek bu topraklar, mübarek ve yüce yerlerdir”.¹² Nitekim millet de ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevî bir kamu kültürünü, müşterek iktisadî hayatı, meşru hak ve vazifeleri paylaşan bir insan topluluğunun müşterek bir tarihî toprağa/ülkeye sahip olmasıyla ortaya çıkmıştır.¹³

19. yüzyılda, bilhassa Balkan coğrafyasında meydana gelen savaşların ekserisi, bu coğrafyada yaşayan milletlerin bölge üzerindeki tarihî hak iddialarından beslenmiştir. Yeni millî devletler, organik ayrımlar icat ederek sınırlarını, “tabiî” kabul ettikleri hudutlarla özdeşleştirmeye çalışmışlardır. Balkanlardaki muhtelif etnik grupların tarihteki altın çağlarına geri dönme hevesi, komşu halklar üzerinde derin izler bırakmıştır. Rumlar ve Sırlar için Makedonya millî projelerinin amacı olmuştur. Rumlar için *Megali İdea*, Bizans İmparatorluğunun yeniden ihyası ve Makedonyalı İskender’in hâkimiyetindeki topraklara sahip olmak demektir. Sırlar için Makedonya, Orta Çağdaki Duşan İmparatorluğu mirasının bir parçasıdır. İstria Yarımadası Arnavutluk, Hırvatistan ve İtalya; Trieste Avusturya ve İtalya arasında tartışmalı bölgeler olduğu gibi Macaristan’ın Romanya ve Voyvodina üzerinde tarihten gelen iddiaları bulunmaktadır.¹⁴

¹¹ Pierre Nora, *Hafıza Mekânları* (çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2006, s. 13.

¹² Smith, *a.g.e.*, s. 10.

¹³ Smith, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴ Balkanlar’daki ihtilafî bölgeler ve tarihî iddialar hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Huey Louis Kostanick, “The Geopolitics of the Balkans”, *The Balkans in Transition* (ed. Charles Jelavich-Barbara Jelavich), Berkeley: University of California Press, 1963, ss. 9-51.